

KIBRIS SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI - 2

Kıbrıs'ın Fethi ve Hala Sultan

Editörler:

İsmail Güleç / Haşim Şahin

KISBU
KIBRIS
SOSYAL BİLİMLER
ÜNİVERSİTESİ

Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınları

Kıbrıs'ın Fethi ve Hala Sultan
Editörler: İsmail Güleç & Haşim Şahin

Birinci Baskı: Nisan 2017
ISBN 978-605-63718-4-4

Baskı Hazırlık: Çelebi Şenel
Kapak: Fatih Durmuş

Baskı

Ayhan Matbaası
Mahmutbey Mah. Deve Kaldırımı Cad.
Gelincik Sok. No: 6 K 3 Bağcılar İstanbul
Tel: +90 (212) 445 3238
e-mail: info@ayhanmatbaa.net

Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi
Haspolat Kavşağı Lefkoşa KKTC
Tel: +90 (392) 233 5522
e-mail: info@kisbu.edu.tr
web: www.kisbu.edu.tr

T.C. BAŞBAKANLIK
YURTDIŞI TÜRKLER
VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

Bu kitap Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından desteklenen proje kapsamında hazırlanmış ve yayınlanmıştır.

HALA SULTAN TEKKESİNDE BULUNAN
HİCRİ 29 / MİLADİ 650 TARİHLİ KİTABE VE ÇAĞDAŞ
İKİ BİZANS KİTABESİ ÜZERİNE MÜLAHAZALAR

Mehmet Tütüncü*

Kıbrıs'ta Hicri 29 tarihli 'Urwa b. Thâbit'e ait bir mezar taşı kitabesinin bulunduğu, Ali ibn Bakr al-Harawi'nin, *Kitab al-isharat ila marifat al-ziyarat* adlı kitabında nakleder. Bu kitabe İslam tarihinde ilk defa metni verilen bir mezar taşı olarak ve aynı zamanda hicreti ve hicri yılı bir referans olarak kullanan en eski belgelerden birisidir. Bildirimizde, İslamiyet mezar taşı geleneğinin ilk örneği olan bu mezar taşının hikâyesi ve Kıbrıs'ta aynı yıllarda yazılmış Bizans devrine ait iki kitabe üzerinde durularak İslamiyet'in bu bölgelerdeki ilk asır faaliyetlerine ışık tutulacaktır.

Tarihi Bilgiler

Kıbrıs'a yapılan ilk İslami akınlarla ilgili bilgiler Belâzuri'nin *Fütuhu'l Büldan* adlı eserinde ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır¹. Belazuri'nin vermiş olduğu bu bilgiler Mustafa Fayda tarafından yapılan tercümede kısaca şöyle özetlenebilir.

El-Vâkidi ve başkaları şunları söylediler: Osman bin Affan Halife olunca Muaviye ona bir mektup yazıp Kıbrıs savaşı için ondan izin istedi ve adanın yakın bir konumda yer almasının işlerini kolaylaştıracağını halifeye

* SOTA Türk ve Arap Dünyası Araştırma Merkezi Haarlem/Hollanda Eposta: m.tutuncu@gmail.com

1 El Belâzuri, *Fütuhu'l Büldan*, Çeviren Mustafa Fayda, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 1987, s. 218-226.

bildirdi. Hazreti Osman, Hazreti Ömer'in "deniz savaşı için izin vermediğini duydum." diyerek ona müsaade etmedi.

27 yılı gelince Muaviye deniz yoluyla Kıbrıs'a gitmenin kolay olduğunu Osman'a yazdı ve ondan tekrar müsaade istedi. Osman ise ona yazdığı mektupta; "Eğer gemiye karınla binersen git. İzinlisin. Yoksa gitme!" dedi.

Muaviye bu cevap üzerine yanında pek çok gemi ile Akka'dan denize açıldı. Yanında karısı Karaza b. Abdiamir b. Nevfel b. Abdimenaf b. Kussayy, kızı Fahite'yi de aldı. Aynı şekilde Ubade b. Es-Samit de karısı Milhan, kızı Ümmü Haram el-Ensari'yi yanına aldı. Bu hareket, 28 yılı kış mevsimi sonunda idi. Bir başka rivayette 29 yılı da denir.

Müslümanlar Kıbrıs'a varınca sahile çıktılar. Oranın valisi Müslümanlara bir elçi gönderip halkının da muvaffakiyetiyle sulh istedi. Muaviye her yıl 7200 dinar ödemek şartıyla onlarla anlaştı.

Ancak 32 yılında Kıbrıslılar, Rumların kendilerine verdikleri gemilerle, denizde Müslümanlarla yapılan savaşlar sırasında Rumlara yardım ettiler. Bunun üzerine Muaviye 33 yılında beş yüz gemi ile onlara karşı savaştı ve Kıbrıs'ı kılıçla fethetti. Ayrıca O, Kıbrıs'a hepsi divan defterine kayıtlı askerlerden müteşekkil 12.000 kişi gönderdi. Onlar adada camiler yaptılar. Muaviye, Balbek halkından bir zümreyi Kıbrıs'a nakletti. Onlar da orada bir şehir kurdular, Muaviye ölünceye kadar orada kaldılar ve maaşlarını aldılar. Muaviye'den sonra oğlu Yezid ise Kıbrıs'a gidenleri geri çağırdı ve şehrin yıkılmasını emretti.

Muhammed b. Sa'd el Vakidi – Abdusselam b. Musa ve babası yoluyla rivayet edilmiştir.

Birinci Kıbrıs seferinde, Milhan kızı Ümmü Haram kocası Ubeyde b. Samit ile bu gazaya iştirak etti. Müslümanlar Kıbrıs'a vardıklarında Ümmü Haram gemiden çıktı. Binmesi için kendisine bir binek hayvanı getirildi. Hayvan yolda tökezledi ve Ümmü Haram'ın ölümüne sebep oldu. Onun kabri Kıbrıs'tadır ve Salih Kadın Türbesi olarak bilinir.

Ümmü Haram'ın mezarı ile ilgili en eski bilgiler bunlardır.

Ali ibn Abi Bekr al-Herevi

Daha sonraki dönemlerde eserlerini kaleme alan İslam tarihçileri Hala Sultan ve Kıbrıs konusunda pek bilgi vermemişlerdir. Kıbrıs adasını ziyaret eden Ali ibn Abi Bekr al-Herevi (ö. 1215) ise bu konuda bilgi veren bir diğer tarihçidir. 1176 yılında Kıbrıs'ı ziyaret eden Herevi İslam devrinin ilk hatırası olarak Kıbrıs'ta iki tane şehit mezarından bahseder. Bunlar Ümmü Haram ve Urwa ibn Sabitie aittir. Bu mezarlar ile ilgili olarak da bazı bilgiler vermektedir.

Adayı ziyaret eden Herevi hakkında kısaca bilgi verelim. Herevi 542 (1147-48) yılında Musul'da doğdu. Heratlı bir çıkırcı olan babasının mesleğine nisbetle İbnü'l-Harrat, çok seyahat yapması dolayısıyla da seyyah lakaplarıyla tanınır. *Kitabü'l-İşaret* adlı eserinde, Bizans imparatoru Manuel Komnenos zamanında (1143- 1180) İstanbul'a gittiği ve muhtemelen imparator tarafından kabul edildiği, 567 (1171-72) yılında Kudüs'ü, Halil'i ve Filistin'in diğer bazı şehirlerini gezdiği ve ertesi yıl Askalan Limanı'ndan İskenderiye yoluyla Mısır'a geçtiği anlaşılmaktadır. 572 (1176-77) yılından sonra Mağrib'e ve Sicilya'ya giden Herevi buradan dönerken Kıbrıs'a uğramıştır. 588'de (1192) kendisinin de içinde bulunduğu kabileye saldıran Haçlılar Herevi'nin kitaplarına el koydular. İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard bir elçi gönderip kitaplarını iade etmek ve kendisiyle görüşmek istediğini bildirdiyse de bu teklifi kabul etmedi.

Herevi'nin *Kitâb al-ishara ila mâ rifat al-ziyârâ* isimli eserini, bazı dostlarının isteği üzerine kaleme aldığını söyler. Bu eserinde Herevi, Suriye, Filistin, Irak, El-Cezire, Yemen, Mısır, Mağrib, Habeşistan, Hindistan, Maveraünnehir, Horasan, İran, Azerbaycan, Hicaz, Anadolu, Akdeniz adaları ve İstanbul gibi çoğunu ziyaret ettiği şehir ve ülkelerin tarihi hakkında bazı bilgiler vermiş ve buralarda gördüğü kabir, türbe gibi imaretlerin yanında diğer tarihi eserleri de tanıtmıştır.

Al Herevi Kıbrıs'ta gördüklerini şu şekilde kaleme almıştır:²

2 İngilizce tercüme ve Arapça Metin: *Lonely Wayfarer's Guide to Pilgrimage, Ali ibn Abi Bakr al-Harawi's Kitâb al-Isharat ila Marifat al-Ziyarat*, translated with an Introduction by Josef W. Meri, Princeton, 2004, s. 144-145

[جزيرة قبرس] [٥٦] ورأيتُ بجزيرة قبرس مكتوباً على حجر ما هذه صورته بعد البسملة وسورة الإخلاص : « هذا قبر عروة بن ثابت ثوفي في شهر رمضان سنة تسع وعشرين للهجرة » . وهذا الحجر مبني في حائط الكنيسة الشرقية . وبها قبر أم حرام ابنة ملحان أخت أم سليم رضيهما والله أعلم

[The Island of Cyprus]

[56] On the island of Cyprus I saw written on a rock the following: the *basmala* and Sūrat al-Ikhlāṣ and then:²⁸ "This is the tomb of 'Urwa ibn Thābit who died in the month of Ramaḍān in the year 29 H. (May 650)' This rock is imbedded in the eastern wall of the church. Cyprus also contains the tomb of Umm Ḥarām,²⁹ daughter of Miḥān, sister of Umm Sulaym, may God be pleased with them both. God knows best.

عبادة بن الصامت

عروة بن ثابت

Kıbrıs adasında bir kaya üzerinde şu yazıtı gördüm. Önce besmele, ardından İhlas suresi ve daha sonra "Bu kabir Urwa bin Sabit'e aittir. O hicri 29 yılının ramazan ayında vefat etmiştir" (Mayıs 650)

Bu kaya kilisenin doğu duvarına yerleştirilmiştir. Kıbrıs'ta aynı zamanda Miḥān'ın kızı, Ümmü Süleym'in kızkardeşi, Ümmü Haram'ın kabri de bulunmaktadır. Allah ikisinden de razı olsun. Ve o her şeyi bilendir.

Urva bin Sabit kimdir?

Bu şahıs hicretin 29. yılında ilk Kıbrıs seferinde Muaviye ile gelen sahabelerdendir. Muaviye ile karaya çıkan 11 kişilik listede Hasan bin Sabit'in kardeşinin oğlu Şeddad dâ bulunmaktadır. Bu yüzden kimi araştırmalarda ikisinin aynı kimse oldukları iddia edilse de bu pek mümkün görünmektedir.

Bu mezar taşı maalesef şimdiye kadar bulunamamıştır.

Herevi'nin Kıbrıs adasında gördüğü bu mezar Ümmü Haram'ın mezarından ayrı düşünülmalıdır. Bir kilisenin doğu duvarında kaya üzerine

yerleştirilmiştir. Bu mezar ile mm Haram'ın mezarı arasında her hangi bir ilişki yoktur. Herevi'nin "Kıbrıs'ta aynı zamanda Milhan Kızı Ümmü Haram'ın kabri de bulunmaktadır." şeklindeki ifadesinden onun mm Haram'ın mezarını görmediği anlaşılmaktadır. şimdiye kadar zannedildiği gibi Urva ibn Sabit'in mezarı ile mm Haram'ın mezarı arasında bir fiziki bağlantı da yoktur.

Urva ibn Sabit'in hangi kilisede metfun olduğu ise Herevi'nin kayıtlarından anlaşılmamaktadır. Bugüne kadar bahsettiği kitabe ise bulunamamıştır.

Urva bin Sabit'in mezar taşı kitabesi birkaç bakımdan önemlidir:

- 1- İslamiyet'in ilk devrine ait elimizde fazla kitabe rneği bulunmamaktadır. Bu kitabe ilk örneklerden biridir.
- 2- Kıbrıstaki kitabe Hicri takvimi kullanan en eski mezar taşı örneğidir. 1999 yılında Ali el-Gabban tarafından bulunan Suudi Arabistan'ın Medain Salih kenti yakınlarında bulunan bir kitabede Müslümanların ilk defa olarak Hicri yılı Hazreti Osman ölümünden sonra yaygın olarak kullanmaya başladıklarını anlamaktayız³. Medain Salih'teki kitabe hicri 24 yılında yazılmıştır. Urva bin Sabit'in kitabesi ise bu bundan tarihlenen en eski Arapça mezar taşıdır. Bundan sonraki ikinci eski mezar taşı ise Kahire müzesinde bulunan Hicri 31 tarihli Abdurrahman b. Hayr el Hacı'ye ait olan mezar tařıdır⁴.

Kıbrıs'ta Herevi'nin metninin verdiği mezar taşı da bu şekilde İslam dünyasında en eski mezar taşı rneği. Olması bakımından önemlidir.

MÜSLÜMAN AKINLARINI ANLATAN BİZANS KİTABELERİ

Kıbrıs'ta Müslüman akınlarından bahseden ve bu mezar taşı ile yaşıt iki tane Grekçe Bizans kitabesi bulunmuştur. Bu kitabeler ve tercümeleri, Müslüman akınları hakkında Hristiyanların görüşlerini yansıtmaları bakımından önemlidir.

3 Ali ibn İbrahim el Gabban, Nağş Zuhayr Arabia I, 2003 s. 342-343 tercümesi R. Hoyland *The Inscription of Zuhayr, the oldest Islamic Inscription (24 AH/AD 644-45), Arabian Archaeology and Epigraphy*, 19,2 2008, p. 210-237. Kitabede "Ben Zuhayr bunu Osman'ın (zaman tuwuffiya Omar) ldrldği 24 yılında yazdım" denilmektedir.

4 H. M. Hawary, The most ancient Islamic monument *Journal of Royal Asiatic Society* 1920. S. 321-333.

Bu iki kitabe, Soli antik kentinde bulunan katedralde yapılan kazılar sonucunda bulunmuştur. Kazılar 1964-1974 yılları arasında Kanadalı bir heyet tarafından yapılmış ve kazılarla ilgili 1985 yılında yayınlanan bir eserde neşredilmiştir.⁵

Soli Kilisesi'nde bulunan bu kitabeler, bahsi geçen yıllarda yapılan akınlarda zarar gören kilisenin 650 ve 655 yıllarında tamirat gördüğünden bahsetmektedir. Kıbrıs'a yapılan Müslüman göçlerine rağmen Kıbrıs'ta kilise hayatı devam etmiştir.

İlk kitabe 15 satırdır:

5 Tran Tam Tinh, *Soli: Dix Campagnes de Fouilles (1964-1974)*. 1, Sainte Foy (Quebec) 1985, s. 115-125.

- I † Πολλή τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ ἡ χρηστότης)
κ(αὶ) ἄφατος ἢ ἀνεξικακία, ἀνεξιχνίαστα δὲ κ(αὶ)
τὰ κρίματα. Μακροθυμεῖ μὲν γὰρ ἕως κ(αὶ) βούλεται)
ὡς ἀγαθός, παιδεύει δὲ πάλιν ὡς φιλόστοργος)
- 5 πατὴρ μετ' ἐλέους πρὸς ἐπιστροφήν ἄγων
κ(αὶ) διόρθωσιν· οὔτε γὰρ ἡ κρίσις ἀνέλεος,
οὔτε ὁ ἔλεος ἄκριτος. Ἐν χρόνοις τοίνυν
ἰνδ(ικτίωνος) ζ' τοῦ τξε' Διοκλητιανοῦ ἔτους γέγονεν
ἡ ἐξ ἡμετέρων ἀμαρτιῶν κατὰ τῆς νήσου
- 10 ἐπέλευσις κ(αὶ) ἀναιροῦνται μὲν πολλοί,
ἀπάγονται δὲ αἰχμάλωτοι χιλιάδες ὡσεὶ
ἑκατὸν κ(αὶ) εἴκοσι. Πάλιν δὲ τῷ ἐπελθόντι χρό-
νῳ ἐτέραν ὑπέμεινεν ἐλεεινότεραν ἢ νῆσος
[ἔ]φοδον καθ' ἣν πίπτουσι μὲν μαχαίρα
- 15 πλείους ἢ τὸ πρότερον, ἤρθησαν δὲ

Tercümesi

Allah'ın iyiliği yücedir ve bütün insanlığı kuşatır. Sabrı ve iyiliği sınırsızdır. Yargısı vazgeçilmezdir.

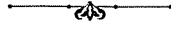
O iyidir, çünkü o istediği zaman bütün hastaları iyi yapar, ama aynı zamanda ona geri getirir ve acıma ile sevgi dolu bir baba gibi kendilerini düzeltmek için insanlara fırsat verir. Yargısı acıma ve merhametine göredir.

Böylece indüksiyonun 7'sinde Diocletian'ın tahta geçişinin 365 yılında; günahlarımız nedeniyle ada saldırıya uğradı, birçok insan helak oldu ve 120.000 kadar insan adadan sürüldü. Yine ertesi yıl ada ikinci defa daha kılıç altına düştüğünde, 50.000 insan sürüldü ve nice zenginlikleri götürüldü.

İkinci kitabe epeyce kırılmıştır ve bu yüzden okunması biraz daha zordur.

- Π [αίχμάλωτοι χιλιά]δες ὡσεὶ πενήκον-
 [τα κ(αὶ) χρήματα πολ]λὰ κ(αὶ) πύριάλωτος
 [ἡ ἐκκλησία αὐτ]η σὺν ὄλφ τῷ ἐπισ-
 [κοπέῳ κ(αὶ) τῷ].φ τῶν ἁγίων
 20 [.....ων κ(αὶ) ἐ]τέροις εὐπρεπέσι
 προ[- - - ca 11 - - -] κ(αὶ) οἴκοι<ς> γεγένητ(αι)
 κ(αὶ) ΕΝΑ[...].ΜΗΑΕΤΙ[.]. ὡς ἐν ἐτ]έροις τό-
 ποις τῆς νήσου ὁ εἰ[ρημέν]ος γέγονεν
 [ἐμπρη]σμός. Ἄλλ' ὄ[μως] ἡ τοῦ Θεοῦ
 25 [χρηστό]της σπλαγχ[νισθεῖσα] εὐδό-
 [κησε τὰ] τὴν ἀν[ακαινισθ]ῆναι τὴν
 [ἐκ]κλησίαν, διήγει[ρε δὲ εἰς ζῆ]λον
 κ(αὶ) προθυμίαν Ἰωάν[νην τ]ὸν ὄσιον
 αὐτῆς πρ[ό]εδρον τὸν κ(αὶ) πολλῇ τῇ
 30 σπουδῇ [..].σα[..]ησει ὃς τῇ α[ὐ]τοῦ
 συνε[ρ]γία τά [τε] καταπεσόντα αὐτ(ῆς)
 οἰκοδομήματα ἀνήγειρεν κ(αὶ) στε-
 γάσας ἐκόσμησεν κ(αὶ) τὸ ἔργον ἐτελί-

Tercüme:

Bu sırada daha kasvetli saldırı gerçekleşti ve bu kilise yakıldı adanın diğer bölgelerinde olduğu gibi, tüm piskoposluk ve aziz... Ve başka... Ve güzel evlerde yangınlar meydana geldi.

Ama Tanrı büyük iyilik sahibi, onun merhameti ile bu kilisenin tekrar yapılmasını istedim, heves, zevk ve büyük bir coşkuyla. Tanrı'nın yardımıyla kutsal piskopos Yuhanna, çökmekte olan binaların inşasını 371 yılında 13. indüksiyonda bitirilmesine vesile oldu. Tanrının yüceltilmesi için, Oğul ve Kutsal Ruh'un işi, tamamladı

Mülahazalar

Bu kitabeler Soli Piskoposu Yuhanna tarafından yazdırılmıştır. Ve Müslümanların Kıbrıs'a yaptıkları akınlar hakkında birinci elden bilgi vermektedirler. Birinci Kitabe İmparator Diocletian'ın tahta geçişinin 365. yılında yani 650 yılında yazılmıştır. Roma İmparatoru Diocletian 284 yılında tahta geçmiştir. $284+365= 649/650$ yılını vermektedir.

İkinci kitabedeki tarihlendirme ise Diokletian tahta geçişinin 371. yılında olmuştur demektir ki bu da birinci kitabeden 6 yıl sonradır. Hristiyanlık devrinde Miladi takvim uygulaması başlanmamıştı. Roma takvimi esas alınmaktaydı.

Bu kitabelerde, 650 yılında Müslüman akıncılar ve Muaviye tarafından düzenlenen seferler sırasında Soli kilisesi ve Kıbrıs'ın diğer yerlerinde çeşitli yangınların ve hasarların olduğu ve Kıbrıs'tan büyük miktarlarda esir askerler götürüldüğü anlaşılmaktadır. İlk saldırıda 120.000, ikinci saldırıda ise 50.000 kadar kişinin Müslümanlarca esir alınarak adadan gtrldkleri anlatılmaktadır. Bu rakamlar çok abartılı olmaları sebebiyle ancak sembolik bir anlam ifade etmektedir. Yine de anlaşılan o ki, Kıbrıs'ta epeyce bir yağma ve esir alma hadisesi olmuştur.

Kıbrıs'ta Muaviye zamanında yapılan akınlarda hem Müslüman hem Bizans kaynaklarında epeyce iz bulmak mümkündür. İşlami kaynaklar içerisinde bilhassa Belazuri ve Herevi'nin anlatımları önemlidir. Bizans kaynaklarında ise Soli'de bulunan iki kitabe, bu saldırıların muhtevasını ve sonuçlarını anlatmaları bakımından önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Belâzurî, *Fütuhu'l Büldan*, Çeviren Mustafa Fayda, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 1987.
- Lonely Wayfarer's *Guide to Pilgrimage*, *Ali ibn Abi Bakr al-Harawi's Kitab al-Isharat ila Marifat al Ziyarat*, translated with an Introduction by Josef W. Meri, Princeton, 2004, s. 144-145
- Ali ibn İbrahim el Gabban, Naqş Zuhayr *Arabia I*, 2003.
- Hoyland R. *The Inscription of Zuhayr, the oldest Islamic Inscription (24 AH/AD 644-45)*, *Arabian Archaeology and Epigraphy*, 19/2 (2008), p. 210-237.
- Hawary, H. M. The most ancient Islamic monument. *Journal of Royal Asiatic Society*. 1920. S. 321-333.
- Tran Tam Tinh, *Soloi: Dix Campagnes de Fouilles (1964-1974)*. 1, Sainte Foy (Quebec) 1985, s. 115-125.